

Dr. KEMÉNY G. GÁBOR

NEMZETISÉGI ÉS SZOMSZÉDNEPI KAPCSOLATOK*

Babits Adyról szóló írásainak a közelmúltban megjelent szöveggyűjteményében,¹ olvassuk, hogy a magyar nép költői, „representatív szellemi emberei mindig távol voltak a kicsinyes nemzeti elfogultságoktól, s a nemzetársaikkal (értsd: az együtt élő nemzetiségekkel, szomszédos és környező nemzetekkel) szemben az emberiség közös sorsát érzik. Vagyis a kisleányok közös tragédiáját a nagy világban”. Babits idézi a programadó költeményt, Ady *Magyar jakobinus dalát*,² és gondolatmenetét ezzel zárja: „Ezért tudták magukat és tudják ma is e nemzet költői fajukból kinőttné, és mégis véresen fájdalmasan magyarnak, mint Ady is.”

Hogyan kötődik mindez tárgyunkhoz, Széchenynek az Egyetemi Nyomda folyóiratához és szerkesztőjéhez fűződő kapcsolatához?

Megközelítésül legyen szabad utalnunk a Mocsáry Lajos születése másfél százados jubileuma alkalmából írt tanulmányunk³ egyik megállapítására. Ahol arról írunk, hogy a magyar művelődés valóban időálló nagyjai, írók, költők és egyéb alkotók körében a felvilágosodástól: Besenyeitől, Hajnóczytól, Kazinczytól századunkig: Bartókiig, Móriczig, József Attiláig felkísérhető a nemzetiségi egyenjogúság és a nemzeti jogegyenlőség jegyében a nemzeti türelmetlenség mindenféle válfaja ellen küzdő hagyományvonal. Ebben a múltban és jelenben egyaránt időszzerű, realista történeti szemléletben, ebben az immár klasszikussá vált irányvonalban találkozunk Széchenyi Adyval, Mocsáryval, Bartókkal, felvilágosodás kori elődökkel és huszadik századi alkotókkal. Ezért érvényes mindaz, amit Babits a nemzet létkérdésein tűnődő költőkről mond egyben a közíró és nemzetpolitikus Széchenyire, akinek életművében a nemzetiségi egyenjogúsághoz, a népek közötti megértéshez és megegyezéshez, egészében a kisleányi realitáshoz való ragaszkodás motívuma mindig kimutatható.

Vizsgálódásunkat három, egymással összefüggő részben fejtjük ki. Az elsőben Széchenyi akkori működése egyik fontos mozzanata, az Al-Duna-, a Vaskapu-szabályozással kapcsolatos nemzetiségi-szomszédnepi rezonanciákkal foglalkozunk. A második részben szólunk ennek a fogadtatásnak a reformkori Egyetemi Nyomdában megjelent első román folyóiratban közölt történeti becsű dokumentumáról. Befejezésül pedig röviden összegezzük Széchenyi egykorú működése nemzetiségi-szomszédnepi fogadtatásának jelentőségét.

Az eddig így, ilyen összefüggésben nem tárgyalt helyzetkép felidézéséhez idézzük előljáróban a múlt század egyik legjelentősebb nemzetiségi emlékezését. A kezdetől 1863-ig az Egyetemi Nyomdában megjelent *Letopis*, az 1826-ban Pesten alapított Szerb Matica folyóirata,⁴ 1860-ban nagy jelentőségű nekrológban búcsúzott Széchenyitől.⁵ Ebben az emlékezésben a névtelen cikkíró megállapítja, hogy — Széchenyi népszerűsége — minden ellenkező feltevessel szemben — kora közvéleményének nagy részében meglepő és szokatlan volt. Meglepő és szokatlan jelenség volt ez, mert Széchenyi nem hallgatta el társadalmának hibáit és gyengéit.

* Elhangzott 1977. szeptember 6-án a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem rendezésében megtartott tudományos ülésen.

Mégis azért lett népszerű, mert senki sem küzdött úgy Magyarország gazdasági-társadalmi felemelkedéséért, kulturális előrehaladásaért. „Széchenyi meggyőződése volt — állapítja meg a Matica folyóiratának realista alapállású, művelt méltatója —, hogy Magyarország csak akkor remélhet szebb jövődőt, ha gazdaságilag olyan fejlődést ér el, mint a többi jelentősebb európai ország, s a magyar nép a többi nép között csak úgy maradhat fenn, ha ezzel kivívja magának Európában azt a helyet, melyet valaha háborús erényeivel szerzett.”⁶

A Letopis Széchenyi-nekrológja, ma is megszívlelendő fejtegetése azonban sem a maga idején, sem később, a dualizmus korában nem váltott ki semmiféle visszhangot. Több mint két emberöltőnek kellett eltelnie, merőben más történeti-politikai helyzetnek kellett bekövetkeznie, hogy Széchenyi méltó nemzetiség-történeti értékelése ismét felmerüljön a feledésből. Ekkor, 1925-ben, már a királyi Románia nemzetiség-kisebbségi elnyomása szakaszán jelent meg Széchenyi nemzetiségi politikájának kései méltatása.

Bitay Árpád (1896—1937), a négy évtizede oly váratlan és tragikus hirtelenséggel távozó neves erdélyi kutató — tanár, irodalomtörténész, ekkor az Erdélyi Múzeum Egylet főtítkára — figyelmeztet Széchenyi és a románok című tanulmányában arra, hogy „Széchenyit, nemcsak nemzetének létkérdései foglalkoztatták, hanem a közel és távol élő más népek sorsának, egyéniségének, sajátosságainak józan, nemes, okulni vágyó tanulmányozására is ráért”. Cikke összegezéseként a korszerű kisebbségvédelem, a nemzetközi nemzetiségi jog érvényesítéséért vívott küzdelem akkori egyik előfutára idézi Széchenyi 1842. évi nemzetiségvédő akadémiai beszédét,⁸ melyben — mint mondotta — „napjainkat megszegyenítően, kisebbségi világprogramot nyújtva fejti fel a nyelvi, a nemzetiség és a nemzeti művelődés véres és könnyes következményeit”.⁹ Eddig az időpontig, eddig a mozzanatig kívánjuk mi is felkísérni tárgyunkat.

A Bitay által több mint fél évszázaddal ezelőtt felismert és kimondott összefüggésből kiindulva, a továbbiakban vázlatos áttekintését adjuk a múlt század harmincas éveiben jelentkező nemzetiségi-szomszédnépi rezonanciáknak, melyek középpontjában, visszatérő motívumként, Széchenyi dunai reálprogramja, az Al-Duna, a Vaskapu rendezésének ügye állott.

Ismeretes, hogy Széchenyi már 1830-tól a Duna-szabályozás felkarolója, 1833 júniusától a vállalkozás királyi biztosa és megvalósítója. Nem véletlen tehát, hogy a harmincas évek hazai magyar és nem magyar értelmisége — a *Hitel* és a *Világ* elismerése mellett — elsősorban ezt a reális, az együttélő és szomszédos népek közös gazdasági felemelkedését elősegítő Duna-szabályozási programot tekinti Széchenyi egyik alapművének. Christian Flechtenmacher, Moldva erdélyi szász nemzetiségű jogalkotója Széchenyiről szóló röpiratából¹⁰ tudjuk, hogy rendkívüli vállalkozásának híre a nagyvilágba is eljutott. M. J. Queen, a kor neves angol utazója — a röpirat tanúsága és Bitay újabb közlése alapján — a helyszínen nézte végig a Vaskapu évszázados gátat jelentő szikláinak felrobbantását, s a folyam felszabadtatását a Temze-rendezés korábbi munkálataival rokonítja.¹¹

Bitay ebben, a Széchenyi nemzetiség-történeti fogadtatásáról szóló újabb tanulmányában¹² érthető elragadtatással emlékezett arra, hogy Széchenyinek köszönhető a Fekete-tengerig vezető vízi út megteremtése, a Duna menti államok és területek: Ausztria, Magyarország, Szerbia, az egykorú román fejedelemségek, az akkori bolgár terület és Törökország bekapcsolása a nemzetközi kereskedelembe.

Ez a gondolat, ez a felismerés művészi formában jut kifejezésre a Flechtenmacher röpiratában közölt *Hunyadi és Széchenyi* ódában. Ebben a szász-moldvai jogtudós és költő a „Béke héroszának” mondja Széchenyit, „aki Keletet és Nyugatot testvéri ismerőssé fűzte”, s akinek „nagy művét nemzetek fogják dicsérni nemzeteknek”.¹³

Flechtenmacher lírai szárnyalását érdemes egybevetni a publicista szinte teljes kizárásával megjelent 1839. évi iasi román röpirat két évvel

előbbi, realista fogalmazású hazai előzményével. Szerzője František Škorpík, Karol Kuzmány, a kor ismert szlovák írója és szerkesztője rövid életű besztercebányai folyóiratában, a Hronka podtatranskában¹⁴ ad mértéktartó és meggyőző értékelést a Széchenyi névéhez fűződő Vaskapu-szabályozásról.¹⁵ A budai Egyetemi nyomdában Martin Hamulják társ-szerkesztésében megjelenő irodalmi almanach, a Zora (1835—36, 1839—40 között; műfajában elsőként a szlovák sajtótörténetben), e műfaj keretei között kétségkívül jelentősebb szerepet tölt be a nyelvi és szerkesztési okokból ettől elmaradó, az irodalmi élet peremvidékén megjelenő besztercebányai lapтарыban, a Széchenyit méltató Kuzmány-féle folyóirat jelentőségét sem lehet elhallgatnunk. Sziklay László is kiemeli monográfiájában, hogy Kuzmány folyóirata a fiatalok közlési lehetőségei biztosításával elősegítette a Stúr-iskola indulását.¹⁶

Ebben a kis vidéki folyóiratban látott tehát napvilágot az említett cseh-morva nemzetiségű — magát a cikk alcímében „Morawan”-nak, morvaországának mondja — realista Széchenyi-méltatása. Škorpík, a folyóirat levelező, tehát nem állandó munkatársa, úgy véli, hogy Széchenyi elsőrendű, világraszóló gazdasági tettet hajtott végre. A Vaskapu-szabályozás megnyitja a cseh-morva ipar termékei számára a távoli piacokat, Georgiát, Örményországot, Perzsiát. Ennél is tovább megy azonban, amikor korlátozott formában és szerényebb szinten felveti az egyetemes emberi érdek és a korszerű patriotizmus kölcsönhatásáról Babitsnál majd száz évvel később kifejlett alakjában olvasható nézetet. A cseh-morva író, aki a kor szlovák folyóiratában írt méltatásában a többi közt sürgeti a *Hitel* mielőbbi lefordítását, meggyőződésként vallja, hogy aki így szenteli hazájának életét, elősegíti, hogy a haza az egész emberiség javára cselekedjék. Škorpík cikkének van még egy további, fontos magyar irodalmi vonatkozása. A cseh-morva szerző ugyanis Karol Kuzmány fordításában a *Szerb népdalok és hőregék* ekkor már országosan ismert műfordítónak, Székács Józsefnek a Dunát megfékező, s a népek vízi országútvárává tevő Széchenyiről szóló verse részletét teszi cikke mottójául.¹⁷

Ezzel a motívummal érkezünk tanulmányunk második részéhez, Zaharia Karkaleki, a budai Egyetemi Nyomdában megjelenő első román nyelvű folyóirat szerkesztője Széchenyihez fűződő kapcsolatához.

Talán nem érdektelen bevezetésként röviden szólnunk Karkalekinek az egykorú Egyetemi Nyomdában betöltött szerepéről, eddigi életútjáról. Az első román folyóirat-szerkesztő kortársi és későbbi értékelése nem mondható különösen kedvezőnek. Sokan és sokat elmondottak hibáiról, s nem méltányolták eléggé könyvterjesztési, valamint naptár-, album- és folyóirat-szerkesztési munkáját. Corneliu Diaconoviciu — ugyanaz, aki 1886 tavaszán nemzetiségi küldöttségben Pesten átnyújtotta Mocsárynak az ezerkétszáz aláírással ellátott román szolidaritási emlékalbumot¹⁸ — például a szerkesztő korai tevékenységeiben szerény elismerése mellett élesen ostromozza Karkalekinek bukaresti szerkesztői éveiben (1836—1856) a mindenkori hatalom, a feudális udvari körök iránti lojalitását. Mintha a macedoromán születésű (Beresovo, Szerbia¹⁹) újságíró a bukaresti félhivatalos, majd hivatalos sajtó szerkesztőjeként ellenzéki álláspontra helyezkedhetett volna.

Bennünket azonban nem ez a pályafutását lezáró bukaresti, hanem az ezt megelőző, mintegy negyedszázadra (1810—1835) terjedő pest-budai időszak érdek. Ezekben az években Karkaleki a Nyomda terjesztési megbízottjaként a délkelet-európai könyvterjesztés egyik szervezője. Különösen sok kiadványt juttat — olykor csempészúton is — Moldába.²⁰ Ugyanakkor elsőrendű kiadási tevékenységet folytat. Nevéhez 1817-ben, 1818-ban és 1825-ben fontos naptárak, 1835-ben az első román irodalmi almanach szerkesztése fűződik.²¹ Feltehetően moldvai könyvterjesztési akciói során kerülhetett kapcsolatba a fejedelemség litterátus érdeklődésű államférfiával, Alexandru (Alecu) Beldimannal, aki udvarnagyi és országbírói méltósága révén vezető személyiségnek számított. Karkaleki Beldiman három műfordítását jelentette meg a Nyomdában. Az elsővel, az

*Adám halálával*²² időben elkészült. A második, Voltaire Orestesének Beldiman által készített 1820-ban megjelent román fordítása azonban megkésett. Ezért a késelemért és a kiadásban előforduló értelemzavaró sajtóhibákért Beldiman eljárást kért az Egyetemi Nyomdától. A vizsgálat azonban rövidesen lezárult, mégpedig az élete vége felé járó Petru Maior, a Nyomda akkori egyik főlektorának (akkori címén: cenzorának) javaslatára²³ Beldiman és Karkaleki egyébként rövidesen ismét kapcsolatba kerültek. Néhány évvel később, 1825-ben ugyanis Karkaleki jelenteti meg Beldiman harmadik műfordítását, Florian francia szerző Numa Pompiliusról írt történeti munkáját.²⁴

Karkaleki tehát mozgalmas és igen tevékeny előzmény után jutott el a folyóirat utolsó évfolyamában közölt, Széchenyihez intézett ajánlásig. Ezt az előzményt összegezve elfogadhatjuk Ion Lupas és Veress Endre egybevágó végkövetkeztetését.²⁵ Karkaleki valóban elkövetthetett kisebb hibákat egyes kiadványok moldvai terjesztése, mások késedelmes és sajtóhibás megjelenítése körül. Ezekkel a részben nemzetiségi érzületéből is következő kitérőkkel szemben, az Egyetemi nyomda naptár-, album- és folyóirat-szerkesztőjének ekkori mérlege elsősorban pozitív. Naptáraiban irodalmi műfajokat éleszt (anekdota), mintát ad természet-tudományos cikk-közlésre, az 1818. évi naptárban Marmontel *Adelaide*-jének fordítását közli.²⁶ Ő szerkeszti távozóban, 1835-ben — mint jeleztük — az első román irodalmi almanachot. Végül s nem utolsósorban az ő nevéhez fűződik a román sajtótörténetben fordulópontot jelentő első román folyóirat bejelentése (1821) és nyolc évi szünet után a folyóirat, a Biblioteca Romanesca (mai nyelven: romaneasca) 1829—1834. közötti hat évfolyamának megjelenítése. Amikor tehát Karkaleki 1834 őszi naptárában²⁷ Széchenyihez intézett üdvözlétét, ajánlását közli, már kiadványterjesztői és szerkesztői pályafutása zenitjére érkezett. Mindezt figyelembe kell vennünk ahhoz, hogy a Széchenyinek szóló ajánlást kelőképp értékelhessük.

Szóljunk ezek után magáról az ajánlásról, melynek — mint tapasztalni fogjuk — különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy a budai román folyóirat utolsó évfolyamában, az utolsó számok egyikében látott napvilágot. Ez a körülmény is kizárja, hogy a szerkesztőnek távolabbi céljai lettek volna az üdvözléssel, mely inkább a sikeres, bár mozgalmas budai időszaka búcsúakkordjának számít.

Karkaleki a folyóirat 1834. évi 9. részében közölt *Ajánlásban* hangsúlyozzam: kiváltképp azért méltatja a folyóirat-szám élén Széchenyit, „...mert amikor Kegyelmed minden erejével nemzete bolgodelulásán fáradozik, és idegen országokat jár be, nem kímélvén az ezzel járó mérhetetlen költségeket, ugyanakkor nagy lelkesedést tanúsít más magyarországi és a szomszédos nemzetek művelődése iránt is”. Maga is örömeinek ad kifejezést, hogy Széchenyi Havasföldön átutazva meglepéssel tapasztalta az itteni előrehaladást, és midőn a Dunát az ország (értsd: Havasföld) határánál megnyitotta, „szent ösztönzést és buzdítást adott a Románoknak, hogy ébredjenek öntudatra és nyújtsák kezüket szorosabb barátságra a kereskedelem dolgában, amiért is a Román Nemzet hálás szívvel is viseltetik Excellenciád iránt. Ezekre való tekintettel illendő, hogy Kegyelmedben, akiben Magyarország Árpád egyik igazi unokáját, egy igazi Hazafit tisztel, Oláhország is felismerje az igazi emberbarátot és való jóakaróját. Engedje meg tehát Kegyelmed, hogy dicső nevével a Széchenyi István névvel jelenjék meg a Biblioteca romaneasca eme része, hogy ezáltal is növekedjék annak becses volta. Méltóságos uraságodnak legalázatosabb szolgája Zakarie Karkaleki, a Biblioteca szerkesztője”.²⁸

Említettük, hogy Diaconovicu a *Román Enciklopédia* századfordulói kötetében, a Karkaleki címszóban²⁹ — a nemzetiségi kérdés kiéleződése szakaszán — milyen elítélőleg szólott annak barokkos-feudális ízű, a mindenkori hatalom képviselői iránt tanúsított túlzó lojalitásáról. A hírlapíró és szerkesztő egész életútjára alkalmazva bizonyára sok elfogadható van ebben a bírálatban. Más a helyzet a Széchenyihez intézett

ajánlás esetében. Kétségtelen ugyanis, hogy a Széchenyihez intézett üdvözlésben szintűgy jelen vannak a barokkos, szinte feudális elemek. Ezek a jegyek azonban általában előfordulnak minden olyan írásműben — amit ekkor egy alacsonyabb társadalmi állású író, művész vagy más alkotó irodalmi-művészeti ajánlásként intéz egy magasabb társadalmi osztályhoz tartozó, ez esetben főrangú szereplőhöz. Ez a hangvétel ebben az esetben egyébként sem túlzó lojalitásból, hanem az úgy, a maga népe ügyének szeretetéből, annak öntudatos ápolásából fakad.

Ebben a szellemben nem kevés azonosságot vélünk felismerni a hazai nemzeti irodalmakkal és sajtóval jó kapcsolatokat tartó Rummy Károly Györggyel, aki a harmincas évek elején a Világ szerzőjét magasztaló latin nyelvű poémájában babérkoszorút kér a hazától Széchenyi számára.³¹ Ezért nincs igaza sem Diaconoviciunak, de a Karkaleki iránt jóval megértőbb Ion Lupasnak sem. Utóbbi ugyanis az első román folyóíratról mondott 1919. évi akadémiai beszédében egy helyütt arról ír, hogy Karkaleki „tömjénező” hangvétele nyilván annak szól, hogy Széchenyi támogatásban részesítette a folyóíratot.³¹ Ami 1919. május 19-én, Lupas akadémiai beszéde elhangzásakor, a román királyságnak a Magyar Tanácsköztársaság ellen indított fegyveres intervenciója heteiben „főbenjáró bűn”-nek minősülhetett, de erénynek számított annak idején, s annak számít napjainkban is. Ha Lupas úgy tudta, hogy Karkaleki ajánlását Széchenyi támogatása is ösztönözte, ez semmit sem von le Széchenyi nemzeti kapcsolatai értékéből, s az első Budán kiadott román folyóirat szerkesztőjének értékéből, becsületéből. Sajnos azonban a kutatások jelen állása szerint ilyen támogatásról nem tudunk. Ha lett volna, a Biblioteka bizonyára nem szűnik meg az ekkor már ellenzéken álló, kivált a türelmetlen reformmozgalommal nyílt ellenzékben levő, sőt kisebbségbe szoruló Széchenyi dicséretét közlő *Ajánlás* megjelenését követő negyedében belül.

Széchenyi nemzeti-szomszédnépi fogadtatásának lényege nem is ezekben a megalapozatlan és célzatos feltevésekben, hanem — vizsgálódási eredményeinket befejezésül összegezve — az író és a gazdasági reformer korát messze meghaladó gazdasági-politikai Duna-reformjában, a terv és akkori megvalósulása felett érzett rokonszenven keresendő.

Széchenyi Duna-szabályozási programjával és annak kivitelezésével tanulmánya első részében³² legutóbb Pach Zsigmond Pál foglalkozik, széles tablót vázolva Széchenyi ekkori kelet-, közelebről délkelet-európai érdeklődése indítékairól. Széchenyt — írja — „a kérdés történeti vonatkozásai nemigen foglalkoztatták, annál nagyobb aktivitással fordult a jelen szükségletei felé... Közvetlen benyomásokat élt át a Balkán-félsziget háború utáni »kríziséről«, sokban még cseppfolyós hatalmi viszonyairól, politikai állapotáról. Eleven tapasztalatokat szerzett a töröknek a vereség (értsd: az 1828—29. évi orosz—török háborúban elszenvedett vereség) utáni aléltóságáról. A szultáni udvarnak olykor látványos külsőségek vagy tétova reformcskák mögé búvó gyengeségéről, meddő újítási próbálkozásairól, a cári hatalom erőfölényéről, Dunamenti, folyamtorlati és fekete-tengeri pozícióiról. Havasalföld függő helyzetéről, Milos fejedelem önállóbb státusáról és törekveiről, a Duna-szabályozás iránti érdeklődéséről”³³

Nyilvánvaló, hogy a korabeli nemzeti és szomszédnépi visszhang ismert és ismeretlen szerzői ilyen mélyre nem láthattak. Ők csupán az együtt élő szomszédos népekre egyaránt jótékonyan kiható gazdasági reform előfutárát ismerték fel — tudatosan vagy ösztönösen — Széchenyi-ben. Ezt látta benne nézete szerint a románság gazdasági érzéke ébresztőjében, Karkaleki 1834-ben. Skorpik 1837-ben, amikor arról ír, hogy a cseh országrésznek áruai, termékei az ő Vaskapu-szabályozása révén eljuthatnak a nagyvilágba, a távoli piacokra. A „Béke heroszának”, a népek közelítőjének állt emléket 1839-ben róla szóló röpiratában és ódájában a szász-román *Flechtenmacher*. „Széchenyi szól: —írja Székács József a besztercebányai Hronkában Kuzmány által szlovákra fordított versben — népeknek hozok s viszek áridon (hullámaidon) áldást.”³⁴ Így

lett a kor nagy gazdasági reálpolitikusa egyben az együtt élő és szomszédos népek gazdasági-társadalmi felemelkedésének reménye már a harmincas években, a Vaskapu-szabályozás megvalósítása után.

Széchenyi erre a soknépi elvárásra, reménykedésre, őszinteséggel és bizalommal válaszolt. A megajánlása révén létre hívott Akadémián 1842. november 27-én mondott beszédében³⁵ a maga ekkor túlfutótt társadalmához, de minden, a nemzeti-nemzetiségi kérdésben túlbuzgó néphez és társadalomhoz szól a nemzeti antagonizmus, a beláthatatlan veszélyekbe sodró nemzetiségi válság megszüntetése érdekében. Mert Széchenyi nemzete jobb és biztonságosabb jövője érdekében kereste a nemzetiségi kérdés megoldásának módozatait. „Sokszor tölték — mondotta ebben a Bitay Árpád által *kisebbségi világprogramnak*³⁶ nevezett beszédben — legfeszültebb elmékedésben napokat, éjeket, az életkérdések tisztába hozata iránt, mert tudja az ég, könnyelmű, hirtelkenzdő nemzeti újjászületésünk szent ügye körül soha nem voltam.”³⁷

A Szerb Matica folyóiratának ugyancsak az Egyetemi Nyomdában megjelent, korábban említett 1860. évi emlékezésével zárjuk vizsgálódásunkat. „A magyar nép merit Széchenyi nemes szellemének termékeiből, az igaz hazafi ihletett könyveiből, merit bölcsességéből, türelmességéből és törvényszeretetéből; megtanulja, hogyan kell a hazáért élni és érte mindent a világon feláldozni.”³⁸

Széchenyi 1834. évi, az első román folyóirat körül alakuló és továbbíró nemzetiségi-szomszédnépi kapcsolatait mind a vázolt egykorú visszhang, mind nemzetszemléletének a népek közötti megértésre és együttműködésre utaló időtlen realitása teszi el nem múló, vonzó történeti-gazdasági jelképpé.

IRODALOM

A tanulmány szerzője ezúton mond köszönetet Kovács Péter c. főiskolai tanárnak és Miskolczi Ambrus tanszéki kutatónak filológiai kérdésekben és anyaggyűjtés során nyújtott segítségükért.

1. *Babits Adyról*. Dokumentumgyűjtemény. Vál. és szerk. Gál István. Bp. 1975, Magvető, (Adyról franciáknak.) 191., 193. p.

2. A programadó nagy verssel búcsúzott Móríc Zsigmond Adytól, s a költő ravatalánál mondott gyászbeszédében. (Pesti Hírlap, 1919. jan. 30.; 26. sz.) Ennek a versnek Eugen Jebeleanu fordításában párhuzamos, magyar—román szövegű közlésével kezdődik 1945-ben a magyar—szomszédnépi irodalmi és művelődési kapcsolatok új szakasza. (Világosság [Kolozsvár] 1945. ápr. 15.; 5. sz.)

3. Szerzőtől: *Mocsáry Lajos és a nemzetiségi egyenjogúság*. Századok 1976. 4. sz., 587. p.

4. Letopis (Srbska lëtopis', Serbskij lëtopis', Novyj serbskij lëtopis', Letopis Matice srpske) 1826—1863 között a budai Egyetemi nyomda kiadásában, 1864-től napjainkig Újvidéken megjelenő szerb irodalmi és közművelődési folyóirat.

5. Grof Stevan Sečenija. — Serbskij lëtopis 101. köt. 1860. I. 208—210. p. *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből* (a továbbiakban: *Szomszédnépi kapcsolataink*). Bp. 1962, Takönyvkiadó. 220—222. p.

6. Uo. *Szomszédnépi kapcsolataink*. 221. p.

7. Bitay Árpád: *Széchenyi és a románok*. Páztortútz 1925. 475—6. p.

8. Széchenyi István: *Válogatott munkái*. II. köt. Bp. 1903, 258—264. p. — *Szomszédnépi kapcsolataink*, 217—220. p.

9. Bitay A.: *Széchenyi és a románok*. Páztortútz 1925. 475. p. — *Szomszédnépi kapcsolataink*, 223. p.

10. Komte Stefan Seceni. [Iași] Esii 1839. — Szövegét közli Bitay A.: *Román dicsőítő írás a Széchenyiekről*. Erd. Irod. Szle, 1928. 89—92. p. — *Szomszédnépi kapcsolataink*, 213—216. p.

11. Uo. *Szomszédnépi kapcsolataink*, 215. p.

12. Bitay A.: *Román dicsőítő írás a Széchenyiekről*. — Erd. Irod. Szle, 1928. 89—92. p. — *Szomszédnépi kapcsolataink*, 212. p.

13. *Hunyadi és Széchenyi*. (Flechtenmacher Keresztély ódája.) Megjelent Flechtenmacher említett, 1839. évi, Iașiban kiadott röpiratában. — *Szomszédnépi kapcsolataink*, 216. p.

14. Škornik, Fr.: *Hrabě Stepan Széchenyi*. Hronka (podtatranská, Besztercebánya) II. 1837. 46—50. p. — Rizner, L.: *Bibliografia pisomictva slovenského* vol. 5. Turč. Sv. Martin 1933, Matica Slovenská. 225. p. — *Szomszédnépi kapcsolataink*, 211—3. p.

15. Uo. *Szomszédnépi kapcsolataink*, 212—3. p.

16. Sziklay László: *A szlovák irodalom története*. Bp. 1962, Akad. Kiadó. 218. p.
17. Skorpik, Fr.: I. m. 46. p. — *Szomszédnépi kapcsolataink*, 211. p.
18. 1886. ápr. 4. Diaconoviciu Kornél és Mocsáry Lajos beszédei a pesti román küldöttség által Mocsárynak átnyújtott emlékalbum átadásakor. Luminatoriul 1886. ápr. 21; 29. sz. — *Mocsáry Lajos válogatott írásai*. Bp. 1958. Bibliotheca. 306—8. p.
19. „Erről a szorgalmas nyomdászról és a román könyvek terjesztőjéről csak annyit tudtak, hogy macedorómán születésű és a XIX. század elején a magyar fővárosban [értsd: Pest-Budán] volt, ahová Bressovóból (Brešovo, Szerbia) érkezett.” — Lupas, Ion: *Ce mai veche revistă literară românească?* (Előadása a Román Akadémián, Bukarestben, 1919. máj. 19-én.) — Anuarul Institutului de Istorie Națională (a továbbiakban: Anuarul 1921—22), Cluj, 1922, Ardealul. 125. p.
20. Tomescu, Mircea: *Calendarele românești (1733—1830)*, București, 1957, Ed. de Stat. didactica și pedagogică. (Rolul Calendarelor in cultura românească), 92. p.
21. Uo. *Calendarele lui Zacharia Carcalechi*, 117—8. p. — Balogh István: *A magy. kir. Egyetemi Nyomda termékeinek címjegyzéke 1777—1877*. (a továbbiakban: Balogh), Karkaleki Zachariás: *Alamah*. Buda, 1836—7. Egyet. ny. 258. p.
22. Feltehetően Gessner Salamon 1758-ban megjelent, öt énekből álló költeményéből (La Mort d'Abel), illetve Gabriel-Marie Legouvé öt felvonásos hasonló című szomorújátékából adaptált fordítás. — Baloghynál (i. m. 255. p.) *Mortea lui Abel*. (Buda 1818, Egyet. ny. 245. p.) címen.
23. Baloghynál (i. m. 255. p.) *Tragedia lui Orest*. Buda, Egyet. ny. 96. p.
24. *Istoria lui Numa Pompiliu*. (Jean-Pierre Claris de Florian munkája nyomán.) Buda, 1825, Egyet. ny. — Dictionar Enciclopedic Roman Vol. I. București, 1962, 331. p.
25. Lupas, Ion: *Cea mai veche revistă literară românească?* — Anuarul 1921—22, 120—137. p. — Veress [Endre], Andrei: *Tipografia românească din Buda*. — Boabe de Grâu (București) 1932. dec., 12. sz., 594—612. p.
26. Az 1820. évi Orestes-kiadás sajtóhibáiról Id. Veress idézett tanulmányát, Boabe de Grâu 1942. dec. 12. sz., 603. p. — Az 1818. évi naptárban előforduló anekdotákról és az itt közölt Marmontel-fordításról (La bergère des Alpes; Karkalekinél: *Adelaida sau pastorita alpiniască*, Báróczi Sándornál: *Erköltői mesék*... Pest 1814, Trattner. 182—214. p. — *A havasi juhásznő* címen), végül Theodori Alexandru az ember anatómiájával foglalkozó cikkről Id. Tomescu, M.: *Calendarele românești (1733—1830)*, 71—74. és 89. p.
27. Biblioteka românească 1834. 9. rész ajánlása. Románból for. Fazekas József. — *Szomszédnépi kapcsolataink*, 210. p.
28. Uo.
29. Karkaleki, Zaharie. Enciclopedia Română vol. II., Sibiu 1900, Kraft. 939. p.
30. *Hasznos mulatságok* 1832. I. 51. sz. Fried István magyar fordításában közli *Szomszédnépi kapcsolataink*, 209. p.
31. Anuarul 1921—22., 132. p.
32. Pach Zsigmond Pál: *Széchenyi és az Alduna-szabályozás 1830—32-ben*. — MTA filoz. és tört. tud. Oszt. Közlem. XXV, 1976. 2—3. sz., 143—173. p.
33. Uo., 152. p.
34. Hronka (podtatranská) II. 1. 1937. 46. p.
35. Széchenyi István: *Vál. munkái*. II. Bp. 1903, 258—264. p. — *Szomszédnépi kapcsolataink*, 217—220. p.
36. Bitay A.: *Széchenyi és a románok*. Pásztortűz, 1925. 475. p. — *Szomszédnépi kapcsolataink*, 223. p.
37. Széchenyi István: *Válogatott munkái*. II. Bp. 1903, 258. p. — *Szomszédnépi kapcsolataink*, 217. p.
38. Serbskij letopis 101. köt. 1960. I. 210. p. — *Szomszédnépi kapcsolataink*, 222. p.